

Hoofdstuk 4 Het driedig mensbeeld en de zes constituties

Inleiding

Eerder is de driedigheid beschreven als de geest, de ziel en het lichaam, zie hoofdstuk 2. Het driedig mensbeeld kan ook anders opgevat worden, namelijk:

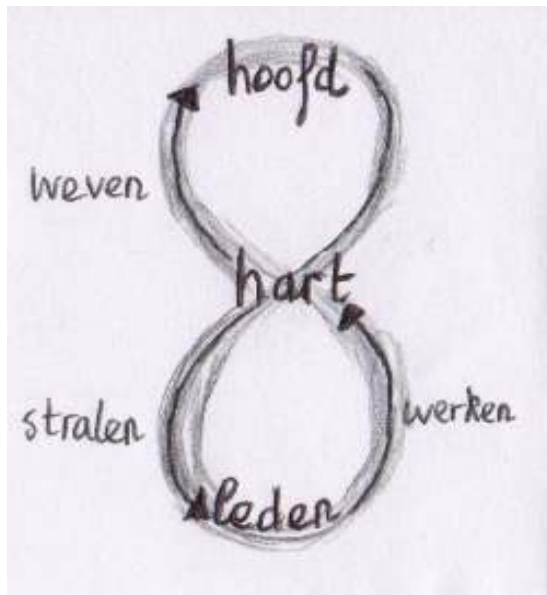
1. het denken,
2. het voelen,
3. het willen.

Dit kunnen de kwaliteiten van de ziel genoemd worden. Als we het over gedrag hebben zou je kunnen stellen dat hierdoor het gedrag zichtbaar is.

In dit hoofdstuk wordt op twee manieren op deze driedigheid ingegaan.

1. Er kan tussen deze drie gebieden een disbalans zijn, bijvoorbeeld als iemand teveel piekert. Hoe kan die disbalans zich manifesteren? Wat kan hieraan gedaan worden?
2. Daarnaast kennen we in het antroposofisch mensbeeld dat de drie gebieden ieder op zich onderhevig zijn aan verdichtende (centripetale) tendensen en uitvloeiende (centrifugale) tendensen. Zo kan het denkgebied teveel verdicht zijn, wat het gedrag kan bepalen. Door deze benadering komen 6 constitutiebeelden naar voren. In dit hoofdstuk zal op de beelden ingegaan worden en op hoe gewerkt kan worden aan een gezonde balans.

4. A. Balans tussen het denken, voelen en willen

*In het hart weeft het voelen,
in het hoofd straalt het denken,
in de leden werkt het willen.*

*Wevend in 't stralen,
werkend in 't weven,
stralend in 't werken:*

dat is de mens.

(Steiner)

Deze spreuk van Rudolf Steiner geeft kernachtig de kwaliteiten weer van de werkgebieden van de ziel en hoe deze met elkaar verbonden zijn. Er is sprake van een door-weven, -stralen en –werken van de gebieden onderling. Zo kom je tot een bepaalde configuratie die bij eenieder verschillend en daarom uiterst individueel is.

Het kan zijn dat er een dusdanige disbalans heerst dat de mens belemmerd wordt om bepaalde ontwikkelingstaken op te pakken. Op psychisch gebied zie je onder andere het volgende:

<u>Dominantie of juist een tekort:</u>	<u>Beeld:</u>	<u>Wat te doen:</u>
Als het weven in ‘t stralen te veel is:	zweverigheid	concentratieoefening
Als het weven in ‘t stralen te weinig is:	rationeel/gevoelloos	waarnemen/kunst
Als het werken in ‘t weven te veel is:	impulsief	rust
Als het werken in ‘t weven te weinig is:	zweverig	wilsoefening
Als het stralen in ‘t werken te veel is:	twijfelzucht	aan het werk/tuinieren
Als het stralen in ‘t werken te weinig is:	dwang/fixatie	concentratieoefening

We kunnen deze drieledigheid ook beschrijven zoals de mens in de ruimte verschijnt, namelijk:

1. In de bovenpool heeft het hoofd, met daarin de hersenen en zenuwen, een dominante plaats. Dit wordt ook wel het zenuw-zintuiggebied genoemd.
2. Tot het middengebied van de menselijke gestalte behoren vooral de ritmisch verlopende processen zoals de bloedsomloop en de ademhaling. Het wordt daarom het ritmische gebied genoemd.
3. In de onderpool bevinden zich organen die vooral een taak hebben in de stofwisseling en energiehuishouding van de mens. Het ledematenstelsel, met zijn beweeglijkheid, wordt ook tot de onderpool gerekend. Dit wordt aangeduid met het stofwisselings-ledematenstelsel.

De drieledigheid kan op fysiek niveau ook in disbalans zijn, met meer fysieke symptomen:

<u>Dominantie of juist een tekort:</u>	<u>Beeld:</u>	<u>Wat te doen:</u>
De stofwisseling werkt te sterk door in de bovenpool.	Chronische vermoeidheid. Hoe meer er geslapen wordt, hoe vermoeider de ander is. Er kan een doffe hoofdpijn zijn, een zwaar gevoel (dood) terwijl er geen lichamelijke afwijkingen zijn.	De bovenpool te versterken door b.v. minder te slapen en bewuste activiteiten.
De bovenpool werkt te sterk op de stofwisseling.	Ook sterke vermoeidheid maar men kan niet slapen. Er wordt gepiekerd en men valt af.	De onderpool dient versterkt te worden door wisselbaden of door ontlasting van de bovenpool door 's avonds geen t.v. Middengebied op adem laten komen.

Hiermee wordt duidelijk dat deze drieledigheid zich uit op een fysieke en psychische manier. Steiner schetst de ziel als een innerlijke ruimte die een aantal bijzondere eigenschappen bezit.

In de voordrachten over de Psychosofie (1910) schrijft hij over “een actiefpassief beweeglijk sensorium, een seismografische waarnemer, een gevoelig kompas van uiteenlopende verzamelingen van signalen....”

Met deze inzichten kunnen we tot drie psychische vermogens van de menselijke ziel komen:

Bovenpool	- denken/voorstellen	- verleden
Middenpool	- voelen/emotioneel uiten	- heden
Benedenpool	- willen/handelen	- toekomst

Deze gebieden zijn te onderscheiden maar niet te scheiden.

Dit driedelige bouwplan doortrekt het hele lichaam. Een voorbeeld is het gezicht. We kunnen het voorhoofd associëren met het denken, het middengezicht met het voelen en de kin met het willen (“de kin vooruit!”) Een ander voorbeeld is de arm. De bovenarm is vooral op krachtzetten ingesteld, de onderarm op het voelen, de hand op tastend waarnemen.

De ruimte binnen de ziel is voor de mens een onmisbaar gegeven. Pas daarbinnen wordt de mens tot een menselijk individu en verbindt hij, wikkend, wegend en beoordelend, alle informatie uit het verleden, het heden en wat goed is voor de toekomst.

Daarnaast kan nog gezegd worden dat de bovenpool erop ingericht is om de buitenwereld waarnemend en denkend op te nemen, te verinnerlijken.

De onderpool daarentegen is erop gericht om de buitenwereld (voedsel) af te breken en daarna te gebruiken voor de opbouw van het eigen lichaam. De ledematen zijn er om in de wereld in te grijpen en om deze te veranderen

De middenpool, de tussenpositie, zorgt voor de afwisseling. De ademhaling, waarbij een deel van de buitenwereld naar binnen wordt genomen en bij de uitademing lucht van binnen weer wordt teruggegeven.

Deze drie grote functiegebieden van het menselijk organisme zijn zo omvattend dat een disharmonie hiertussen verstrekkende gevolgen kan hebben. Er is een fijnmazig samenspel nodig. Het raakt regelmatig uit balans. Het hangt van verschillende factoren af of het evenwicht weer vanzelf herstelt.

Dit hangt onder andere af van de gesteldheid van de ontwikkeling van de twaalf zintuigen, de poorten naar de ziel (zie hiervoor het vorige hoofdstuk).

Daarnaast is van invloed of de mens meer naar binnen gekeerd (centripetaal) is op een van de zielengebieden of juist meer naar buiten gekeerd (centrifugaal). Daarmee komen we op de volgende paragraaf van dit hoofdstuk.

4. B. Inleiding en overzicht van de zes constitutiebeelden

Rudolf Steiner (1924) heeft voor de heilpedagogiek zes mogelijkheden van disharmonie beschreven die gebaseerd zijn op de driedigheids van het menselijk organisme. Het gaat om zes constitutiebeelden. Ze moeten gezien worden als beelden en niet als starre categorieën. Met constitutie wordt bedoeld de onderlinge samenhang van de wezensdelen en hoe deze zich bij iemand uitdrukken in lichamelijke en psychische verschijnselen. Hiermee wordt dus duidelijk dat er een samenhang bestaat tussen lichamelijke, fysiologische en psychische verschijnselen en gedragingen. De constitutie wordt beschouwd als bepaald door een combinatie van erfelijkheid en omgeving en door de individualiteit van het kind. De constitutie is vanaf de geboorte werkzaam en ontwikkelt zich gedurende het leven. De mens is in wezen vrij om zich door zijn constitutie te laten bepalen of zich in te zetten om hierop grip te krijgen.

Het gaat om drie groepen van twee polariteiten die dynamisch zijn. Deze twee polariteiten zijn:

1. De vormgevende kracht wat tot verdichting en geslotenheid leidt.
2. De oplossende kracht wat tot openheid leidt waardoor de mens zich naar buiten richt.

Het is de kunst om daar het dynamische midden in te vinden. Dit heeft invloed op de lichamelijke gestalte en de psychische verschijning van het kind. Is er dus teveel eenzijdigheid dan kunnen er problemen ontstaan. De behandeling richt zich dan op het zoeken naar een evenwicht door een ‘tegenwicht’ te bieden tegen de eenzijdigheid. Het werkt het beste door aan te sluiten bij de constitutie van het kind, vanuit die positie kan een nieuw element aangedragen worden. In de volgende tekst wordt hierover meer praktische informatie geboden.

Er zijn drie clusters gerangschikt rondom de drieledigheid denken, voelen en willen. Steiner beschrijft drie polariteitenparen:

1. zwavelarm / niet kunnen vergeten	tegenover	zwavelrijk / niet herinneren
2. gestuwd / epileptisch	tegenover	uitvloeiend / hysterisch
3. te zwaar / weinig beweging	tegenover	te licht / overbewegelijk

De zes constitutiebeelden in schema:

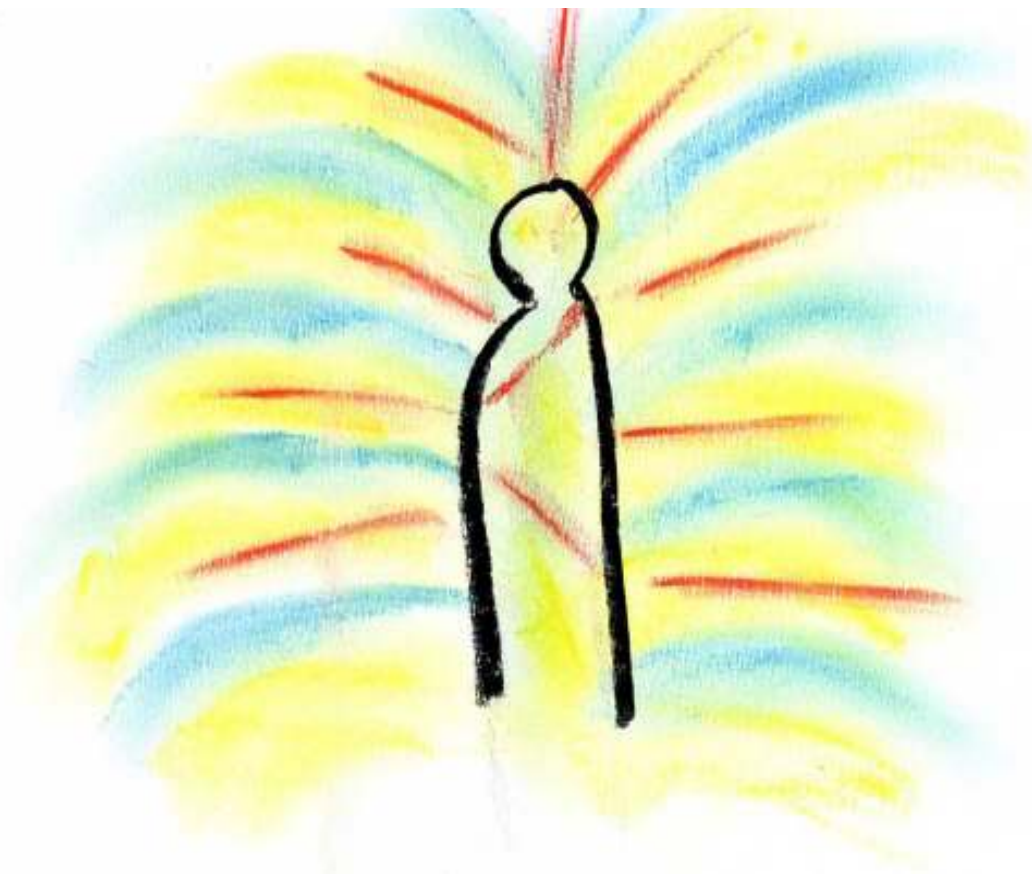
De sfeer =	gesloten	De sfeer =	open
	centrum gericht		perifeer gericht
	centripetaal		centrifugaal
	vormgevend		oplossend

Werkend op het:

1.	denken	
	herinneren	- vergeten
	zwavelarm	- zwavelrijk
	dwangmatig vasthouden	- overmatig vergeten
	afbraak	- opbouw
2.	voelen	
	(verbinding met de omgeving)	
	gestuwd	- uitvloeiend
	moeilijk zich verbinden	- zich verliezen
	ondoordringbaar	- doorlaatbaar
3.	willen	
	rust	- beweging
	te zwaar	- te licht
	bewegingsarmoede	- overbeweeglijkheid

In paragraaf 4.C. wordt ingegaan op deze drie paren afzonderlijk. Eerst met een korte inleiding over het paar op zich, daarna over hoe deze constituties zijn te herkennen en daarna over wat bij eenzijdigheid gedaan kan worden (Uiterweer, 1999, Holtzapfel, 1988).

Op de volgende pagina staan twee schetsen afgebeeld over deze polariteiten.

Uitvloeiende constitutie

Gestuwde constitutie

4. C. De drie paren met de zes constituties

1ste Paar: het zwavelarme en het zwavelrijke kind

Wat heeft zwavel nu met het fenomeen ‘het vasthouden van herinneringen’ te maken? We zijn hier op het gebied van het denken/zenuwzintuig-stelsel beland.

Het gaat hier om het niet kunnen vergeten versus het niet kunnen herinneren. De gezonde mens is in staat om voorstellingen los te laten, ze te vergeten, en ze later weer te kunnen herinneren. Dit vraagt een fijne afstelling waarbij de stofwisseling, het etherlichaam en de mate van de gebeurtenis een belangrijke rol spelen. Bij een trauma kan het zijn dat het erg moeilijk is om dit te verwerken en te vergeten. Het kan ook zijn dat het niet meer herinnerd wordt omdat het te diep wegzakt in het herinneringsvermogen.

Steiner introduceert het belang van zwavel en ijzer in de lichaamseiwitten voor het geheugen. Hij heeft het over zwavel- en ijzerprocessen (1924) en niet zozeer over een natuurkundig meetbaar gehalte van deze stoffen. Bij ijzerrijke of zwavelrijke kinderen kan hiervan feitelijk geen teveel worden aangetoond. Het gaat er ook meer om dat deze fenomenen als beeldkarakter gekwalificeerd worden dan dat we alleen de natuurwetten volgen (Steiner, 1925). Vanuit deze invalshoek kunnen we spreken over twee fenomenen.

1. Is er te weinig zwavel in het eiwit dan neemt het ijzergehalte in het eiwit relatief toe en kunnen voorstellingen niet of beperkt vergeten worden. Teveel aan ijzer leidt tot vroege verharding van de oppervlakte van de organen. Organen hebben een zéér belangrijke functie in het herinneren en daardoor in het hele denkproces. Hier wordt in een volgend hoofdstuk over de orgaanpsychologie op teruggekomen. De oppervlakte van de organen (welk fenomeen ook meer als beeld gezien dient te worden) lijkt door de weinige zwavelprocessen te hard, waardoor voorstellingen er steeds weer op afketsen. Het orgaan neemt de voorstelling niet op, met daarna de mogelijkheid om het te herinneren. Nee, het ketst de voorstelling af waardoor deze meteen weer in de waarneming zit. Hierdoor lijkt er steeds een actuele waarneming te zijn en kan de indruk niet verteerd worden. Hierdoor kunnen dwangvoorstellingen en fixaties ontstaan.

Om deze reden kunnen zwavelarme kinderen de waarnemingen niet goed verteren. De indrukken worden niet vergeten wat kan leiden tot dwanggedachten. In feite gaat het dus om chronisch onverwerkte waarnemingen.

Zo'n waarneming/voorstelling blijft dus voortdurend terugkomen. Het wordt vast en onbeweeglijk en voor nieuwe voorstellingen is dan geen plaats meer. Dit maakt dat het kind ook geen beweeglijkheid heeft in het voorstellen en fantaseren. Het hele zenuwzintuiggebied lijkt verstard. Het kind is in feite heel fantasiearm.

IJzer is wel nodig om voorstellingen te onthouden, maar dus niet teveel, want niet voor niets bestaat de uitdrukking ‘een ijzeren geheugen hebben’.

2. Is er een teveel aan zwavel in het eiwit dan ontstaat er een tekort aan ijzer. In dat geval ontstaat er doorzichtigheid van de oppervlakte van de organen. Hierdoor zakken de voorstellingen te veel erin weg, alsof het herinneringsvermogen een moeras is. De voorstellingen worden als het ware door de organen geabsorbeerd. Het kind kan die voorstelling niet meer uit zijn geheugen ophalen en dus in herinnering brengen. Het kan niet herinneren. De voorstellingen zitten onverteerd in de organen. Ze blijven daar zonder verteringsprocessen (verwerkingsprocessen) ronddolen en veroorzaken onrust in het gevoelsleven. Dit kan leiden tot uitbarstingen. De voorstelling kan dan onderhevig zijn geraakt aan de fantasiekracht waardoor deze niet meer overeenkomt met de werkelijkheid. Het kind wordt hierdoor een fantast die elke verbinding met de werkelijkheid heeft verloren.

We krijgen het volgende overzicht op het denkgebied:

- zwavelarm: ijzerrijk met moeite om te vergeten, dwang en fixaties
- zwavelrijk: ijzerarm met moeite om te herinneren, vergeetachtigheid en onrust.

1.a Het zwavelarme kind

Herkenning

Deze kinderen zijn over het algemeen wat gedrongen, soms tenger, maar vaak stevig gebouwd. Ze hebben meestal donker haar en donkere ogen (vanwege het relatief vele ijzer in hun lichaam).

Ze zijn niet soepel en beweeglijk. Vaak met opgetrokken schouders en een beetje zwaarmoedig. Er is weinig mimiek. Ze kijken wakker rond met een opmerkelijke serieuze blik. Bij lichamelijk contact houden zij zich stijf, ze kunnen zich niet overgeven.

Er is geen goede doorwarming van de handen en voeten. Er zijn relatief meer lichamelijke klachten, waar onder obstipatie.

De dwanggedachten kunnen fixaties worden waardoor er een onvrijheid ontstaat in het denken (obsessief) en handelen (compulsief). Ze hebben de neiging om steeds maar over hetzelfde te praten en vragen te stellen. De driftbuien kunnen eveneens zeer dwingend zijn. Dit kan behoorlijk escaleren in steeds dwingender en agressiever gedrag.

Er is ook veel angst. Er spelen stereotype fantasieën waarin veel vernietiging voor komt. Het kind heeft veel houvast aan bepaalde handelingen, structuren, ruimtelijke indelingen en rituelen. Als dit weg is komt er paniek.

Ze doen graag dezelfde activiteiten zoals het altijd gaat.

We zien dat ijzerrijke constituties vaak erfelijk zijn. Maar daarnaast kan het kind ervaringen hebben opgedaan die leiden tot verharding, bijvoorbeeld door traumatische ervaringen die niet te verteren zijn. Dit gebeurt ook als een kind in de kramp schiet vanwege een te autoritaire houding. Ook het te vroeg aanspreken van intellectuele vermogens kan een verharding bevorderen.

Behandeling

Het is van het grootste belang dat men de problematiek van de dwang en angst herkent en het kind de duidelijke structuur en veiligheid biedt waar het om vraagt. De opvoeder moet zich dus niet mee laten slepen door de angst die achter de dwang zit want anders raak hij, net als het kind, hierin gevangen. Dus vanuit de structuur kan er gewerkt worden aan het in beweging brengen.

Die structuur houdt in dat het kind weet wat er gaat gebeuren en dat veranderingen goed met het kind voorbereid worden.

Om het kind in beweging te brengen kunnen allerlei dingen gedaan worden, bijvoorbeeld door kleine variaties in het dagelijkse leven aan te brengen. Het aanspreken op zachte toon, bij dwangvoorstellingen een herhaald fluisterend en kalmerend toespreken om het eens van de andere kant te bekijken. Door terloops een opmerking te maken. Humor waar het kind ook om kan lachen betekent een verademing. Een grapje, op een liefdevolle manier, over de weetgierige professor of de koppige ezel kan bij het kind herkenning oproepen waardoor het even zijn eigen vasthoudendheid kan loslaten. Of dat ze andere kinderen met dezelfde problemen herkennen en (als ze wat ouder zijn) inzien hoe de ander daarvan de 'gevangene' is. Belangrijk is hierin de humor en niet de spanning van de ernst.

Het werkt goed om het kind veel warmte te geven, in de kleding en in de voeding. Er kan gelet worden op ijzerarme en zwavelrijke producten. Het inwrijven met oliën werkt ook heilzaam.

Het kan helpen om een verhaal te vertellen met gedempt licht waardoor er een dromerige sfeer ontstaat. Het wakkere kind dient wat minder alert te worden, mag zich meer gaan

overgeven aan de beweging van alledag en mag zijn controle even uit handen geven. Daarom dienen deze kinderen niet in een omgeving te zijn waar ze erg geprikkeld worden door prikkels van buitenaf zoals fel licht, muziek of televisiebeelden. Dit brengt ze weer terug in de wakkerheid die ze van zichzelf toch al hebben.

Beweging is ook te bewerkstelligen door te schilderen of zingen, of toneelspelen, om eens een andere rol te proberen. De motoriek mag in beweging komen door te dansen of door psychomotorische training. Zwemmen of euritmie werkt vaak heel goed.

Het is niet helpend de dwang te verbieden. Dit verhoogt alleen maar de spanning waardoor de angst vervolgens weer toeneemt en andere dwanghandelingen ontstaan.

Zo wordt er bij de opvoeder een enorm appèl gedaan op zijn creativiteit om in gewoonten met de juiste timing beweging aan te brengen.

1.b Het zwavelrijke kind

Dit kind heeft dus moeite om voorstellingen terug te halen uit het herinneringsvermogen. De voorstellingen lijken afgesloten te liggen waardoor het lijkt alsof het kind niet kan onthouden. Het lijkt erop dat het kind nauwelijks of niet leert door ervaringen. Het is dromerig en vluchtig. Zwavel is nodig bij koorts en ontstekingen. Bij een te hoog gehalte aan zwavel overheersen beweging, warmte en oplossende kwaliteiten. De stofwisselingsprocessen overheersen in de zin van opbouw en afbraakprocessen. Daardoor treedt ook vaak irritatie en ontsteking (eczeem) van de huid op.

Bij deze kinderen wordt vaak lang gezocht wat nu het kernprobleem is. Op zich kan de intelligentie normaal zijn en ze worden ook wel eens ten onrecht onder de hyperactieve kinderen geschaard omdat ze moeite hebben met het focussen en daardoor druk kunnen zijn.

Herkenning

Vaak hebben deze kinderen blond, rossig of rood haar en een bleke gevoelige huid, koele droge handen, ronde kinderlijke fijne vormen in het gezicht en de gestalte en lichtblauwe tot grijsgroene ogen. Ze zijn gevuld maar niet dik.

De houding is wat naar voren gebogen, het gezicht soms even levendig maar vaak apathisch. Ze staren vaak weg. Vaak kijken ze angstig en onzeker. Ze komen kwetsbaar over.

Ze bewegen zich sterk wisselend. Soms druk en onrustig, dan weer zitten ze lang stil, voor zich uit starend in een droomwereld, mond open.

De beweging en motoriek is soepel, licht en harmonisch. Er is geen prestatiegerichtheid.

Er zijn regelmatig obstipatieproblemen, broekpoepen komt ook voor. De slaap is onrustig en meestal zijn ze vroeg wakker. Het kind blijft lang kinderlijk.

De aandacht is dromerig en vluchtig. Het zijn slechte waarnemers. Op zich kunnen ze wel aandacht opbrengen, maar omdat ze de voorstellingen niet goed kunnen terughalen, wat dus overeenkomt met onthouden, komen ze wat dom over, terwijl ze dit dus niet zijn. Dat maakt nogal eens dat deze kinderen zich somber voelen. Dit onvermogen doet zich het sterkst op school voor. Lezen gaat nog wel, maar rekenen en de kennismakken zijn erg moeilijk. Dat terwijl de interesse er op zich wel is. Schilderen en tekenen lukt prima, evenals het nazingen van een melodie. Door de moeite om goed te onthouden is het identiteitsgevoel vaak zwak. Mede hierdoor zijn er wel eens onvoorspelbare gevoelsuitingen. Er kan veel ongeduld zijn. Vanuit die onzekerheid zoeken ze de steun van volwassenen en stabiele kinderen en claimen ze hen vaak. Een sterke kant is de creativiteit en originaliteit. Ze zijn fantasierijk maar dit kan wel eens doorschieten. Het kan leiden tot creatieve sociale en originele kinderen met hartenkwaliteiten, maar ook tot kinderen die neigen tot dwangmatigheid in het denken en die bizarre fantasieën hebben als hun gewone houvast niet genoeg veiligheid biedt.

De vergeetachtige kinderen houden van alles wat met water te maken heeft: baden, zwemmen, douchen, met de kraan spelen, met water in de mond rondlopen etc.

Behandeling

Omdat de indrukken bij dit kind niet goed beklijven en niet teruggevraagd kunnen worden, is het van belang deze kinderen ordening, herhaling, vastigheid en weinig prikkels aan te bieden. Ook hier geldt natuurlijk weer dat je als opvoeder hun onvermogen in de juiste proporties moet inschatten en het de kinderen niet persoonlijk kwalijk neemt maar zorgt voor de juiste begeleiding.

Ze raken van alles kwijt en vergeten de tijd. Ze dienen geholpen te worden door ritmische herhaling en de dingen een vaste plek te geven.

Bij het aanspreken laat je ze aankijken. Laat ze desnoods herhalen wat je gezegd hebt. Afspraken en regels dienen ook vaak herhaald te worden. Er moet veel gewoontevorming zijn. De gewoontes kunnen op papier worden gezet of op pictogrammen.

Het trainen van het herinneringsvermogen kan gedaan worden door bijvoorbeeld 's avonds terug te kijken op de dag of een speciale herinnering op te roepen. Ook het leren van rijmpjes, versjes en rijtjes kan helpend zijn.

Conflicten, of sowieso gebeurtenissen kunnen nabesproken worden met er in het achterhoofd steeds oorzaak en gevolg er aan te verbinden door te (laten) vertellen over wat er eerst gebeurde en daarna..... zodat er logica ontstaat.

Er zijn vanuit de heilpedagogiek vele therapeutische mogelijkheden te noemen waaronder de wekkende massage. Dit is anders dan bij het dwangmatige kind. Het accent dient gelegd te worden op het wakker maken. Scherp geurende kruiden en oliën zijn voor een opwekkende werking heel geschikt. Zo werken ook bij muziektherapie de wekkende en fijnere instrumenten met een helder geluid dat zich richt op de voorstelling. Ook werkzaam is het naspelen van een melodie, het nazeggen van gedichten enzovoorts. Als er geschilderd wordt dient er gewerkt te worden aan een vorm en niet meegegaan te worden in het dromerige.

2de Paar: het gestuwde en het uitvloeiende kind

Hier gaat het om het gevoelsgebied. Het gaat hier om de vraag in hoeverre het kind zich kan verbinden met zijn omgeving en of het weer voldoende bij zichzelf (terug) kan komen. Dit is eenzelfde ritmiek als het in- en uitademen en als het ontwaken en inslapen.

In 'Genezend opvoeden' (1924) beschrijft Steiner dat bij het inslapen en in zeer lichter mate bij de uitademing, de hogere wezensdelen (het ik en astraallichaam) het fysieketherische lichaam ten dele los laten. Bij het ontwaken en inademen ontstaat weer de verbinding. Die verbinding met het lichaam geschiedt met de organen. Nu kan het zijn dat de organen te open en doorlaatbaar zijn of juist te gesloten en óndoorlaatbaar. Zo komt men op twee verschillende configuraties van de wezensdelen:

1. Als de organen te doorlaatbaar zijn hebben het ik en astraallichaam te weinig houvast in het lichaam en vloeien ze veel te gemakkelijk weer uit het lichaam. Het exarneert. Het ik en astraallichaam hebben dan nog niet genoeg hun werking kunnen doen in het fysiek en etherlichaam. De verbinding was te kort om standvastig de dag aan te vangen en om verder richting te geven aan het fysieketherische lichaam. Deze mens is dan te open en dreigt zichzelf te verliezen aan de omgeving. Bij een ernstige disbalans kunnen we spreken van een hysterische constitutie.
2. Het kan ook zijn dat het ik en astraallichaam juist teveel in het lichaam opgesloten raakt. Het lijkt alsof het gevangen is genomen in het lichaam waardoor er opstand en stuwning kan ontstaan. Idealiter houdt het ik en astraallichaam ook verbinding met de omgeving. Deze kwaliteit is niet alleen in het lichaam aanwezig maar ook als kracht om deze mens heen. Als dit laatste niet aanwezig is en deze wezensdelen zijn verankerd in het lichaam dan kunnen ze hun werk onvoldoende doen in het de sociale omgeving. Door deze eenzijdigheid krijg je nogal opzichzelfstaande persoonlijkheden.

Als er dan iets is, dan wordt dit ingehouden, opgekropt en kan er uiteindelijk een woedeaanval ontstaan. Men zou dit kunnen vergelijken met een epileptische aanval maar dan meer emotioneel. Overigens kan dit ook fysiek gebeuren.

Bij dit polariteitenpaar komen we tot het volgende schema:

organen zijn te gesloten	-	organen zijn te open
vasthoudend		loslatend
gestuwd		uitvloeiend
epileptisch		hysterisch

2.a Het gestuwde/epileptische kind

Bij dit kind is door een te dichte incarnatie van het ik en astraallichaam in het fysiek etherische lichaam teveel vastigheid en stuwning ontstaan. Hij kan de omgeving en zichzelf niet goed waarnemen, aanvoelen en tot acties overgaan. Hij komt niet goed uit zijn lichaam met zijn ik en astraallichaam, maar wil er wél (gedeeltelijk) uit. Alsof je ergens wordt opgehouden wat gaat irriteren. Je wilt verder maar je kunt niet. Hierdoor ontstaat stuwning. Dit gaat gepaald met akelige lichamelijke gewaarwordingen zoals druk, spanning, te vol zijn, er nergens mee naar toe kunnen en irritatie. Het kan zelfs zijn dat, als de stuwning zeer sterk is, er een epileptische ontlading moet optreden. De kracht van de opgehoopte energie is dan zo groot dat het bewustzijn erdoor wordt uitgeschakeld en het lichaam geschud wordt in een kramp of dat het kind met enorme kracht (veel groter dan een kind normaal kan hebben) zijn omgeving te lijf gaat.

Zoals eerder gezegd spelen de organen hierin een belangrijke rol. Eén of meerdere organen zijn verhard en ondoorlaatbaar. De oorzaak hiervan kan verschillend zijn. Het kan aangeboren zijn maar het kan ook komen door een ongeluk. Als er een litteken is in bijvoorbeeld de hersenen, dan ontstaat er ondoorlaatbaarheid. Ook kan ernstige verwaarlozing of traumatisering verharding tot gevolg hebben. Het gedrag hangt sterk af van wélk orgaan te gesloten is. Dit kan fenomenologisch gediagnosticeerd worden maar de arts kan ook letten op grotere warmteopeenhoping in een orgaan. Hier nemen de vier organen hart, nieren, lever en long een belangrijke functie in. In het hoofdstuk over de psychopathologie die begrepen kan worden vanuit de organen, wordt hier verder op in gegaan. Daar zal ik straks meer over schrijven. Het hangt allemaal nauw met elkaar samen.

Herkenning

Het kind valt te herkennen door zijn versterkte mate van afgegrensd te zijn van zijn omgeving en zijn onvoldoende bewustzijn van wat daar gebeurt. Het kan dit niet aanvoelen. Hiervoor mist het de subtiliteit, fingerspitzegefühl. Daardoor botst dit kind met de omgeving en heeft het conflicten met leeftijdsgenoten, waardoor het isolement wordt versterkt.

Er is niet zozeer sprake van één type omdat dit afhankelijk is van het gebied wat te gesloten is. Je zou kunnen zeggen dat ze grofweg wat zwaarder zijn, compacter en kunnen ondoordringbaar overkomen. Ze maken niet een licht stralende indruk van binnenuit. Er is eerder enige dofheid en zwaarte. De motoriek is over het algemeen wat houterig. Ze lopen nogal eens ergens tegenaan. In het lichaam zit meestal ergens gebalde spanning. Die spanning is ook in het gesprek merkbaar. Dit kan zich uiten in stotteren en tics.

's Morgens hebben deze kinderen vaak moeite met wakker worden. Het opstaan gaat ze slecht af. Het duurt lang voordat ze echt wakker zijn en ze hebben last van een ochtendhumeur. Het inslapen en loslaten is vaak ook moeilijk.

In de puberteit is er sterke onbewuste lading t.a.v. de seksualiteit. Ze voelen een bijna onbedwingbare drang om dit uit te leven. Ze zijn hierop moeilijk aan te spreken zoals vaker het geval is. Ze hebben namelijk zelf geen of zeer weinig notie van hoe ze overkomen of wat

ze aanrichten. Hier lijken ze een soort doofheid voor te hebben, alsof ze geen waarneming hebben voor het morele. Als er een bepaald interessegebied is kunnen ze dit erg goed volhouden en met veel kracht.

Ze kunnen nogal wisselend in hun stemmingen zijn en daardoor onvoorspelbaar. Ze kunnen behoorlijk claimen. In de regel hebben weinig ze fijngevoeligheid.

Behandeling

Dit kind moet wakker gemaakt worden in vele opzichten. Naast het lichamelijke is het de kunst om ze bewustzijn voor hun omgeving te laten krijgen. Er dient goed gekeken te worden wáár het kind niet wakker is. Op dát gebied zal hun bewustzijn verhelderd dienen te worden.

Je moet ze erbij halen, terugroepen en uitleggen. Kietelen, even aanraken of stoeien kan soms veel beter helpen dan praten. Goed gekruid eten leidt ook tot wakkerheid. Natuurlijk roepen deze kinderen irritaties op bij hun opvoeders. Ook hier is het weer de kunst om dit niet te uiten want het werkt alleen maar averechts. Ze trekken zich dan terug en de spanning loopt op. Het zakelijk benaderen is beter dan het uiten van gevoel omdat dit laatste meer spanning oplevert.

Om hun wakkerheid te bevorderen en de stuwung te ontladen helpt het veel kinderen om fysiek flink aangesproken te worden door lichamelijke dingen met ze doen (wandelen, spitten). Ook is het goed om waarnemingsoefeningen te doen (“ik zie, ik zie wat jij niet ziet...”). Het sociale gevoel train je door situaties uit te leggen.

Als therapie kan gedacht worden aan evenwichtsoefeningen, zwemmen, waarnemingsoefeningen, ademhalingsoefeningen (trompet spelen) om het evenwicht tussen in- en uitademen weer goed te krijgen. Ze kunnen er veel aan hebben om sociale vaardigheden te trainen.

2.b Het uitvloeiende/ te open kind

Bij het te open kind (ook wel de hysterische constitutie genoemd) is het fysiek etherische lichaam te doorlaatbaar. Dit is o.a. te zien aan de dunne huid en het snelle vochtverlies. Het lichaam vormt geen stevige basis voor het gevoelsleven en het bewustzijn. Het ik en astraal lichaam excarneren te snel. Het kind beleeft het lichaam weinig als van zichzelf en het is zeer sterk gericht op de omgeving. Indrukken die op het kind afkomen zijn zeer bedreigend door de overgrote kwetsbaarheid van het kind. De openheid voor de omgeving is zeer groot waardoor het kind gevoelig is voor heldervoelend- of helderziendheid. Ze lijken met hun bewustzijn tot buiten de grenzen van hun lichaam te leven. Deze overgevoeligheid kan ook een vermogen worden om andermans gevoelens feilloos waar te nemen. Hiermee kunnen ze niet goed om gaan en regelmatig wordt dit gebruikt in een conflict om zijn zin te krijgen.

Om meer bij zichzelf te komen heeft dit kind de neiging te dramatiseren, manipuleren of automutileren. Het zijn pogingen om meer zichzelf te voelen en te ervaren. Want deze kinderen hebben dat gevoel niet zo sterk vanuit zichzelf. Daarom houdt dit kind zich ook vaak met thema's als ziekte, ongelukken en dood bezig. Door de zwakke incarnatie is het realiteitsbesef en zelfbewustzijn ook zwak. Het kan zich zelf niet echt beetpakken waardoor initiatieven ook uitblijven. Ze denken vaak: “ik kan het niet, en als ik het toch doe, wordt het nooit zoals het wezen moet”.

Je zou ook kunnen stellen dat deze kinderen vanuit zich zelf weinig egosterkte of integratiemogelijkheden hebben. De aansturing ontbreekt. In de ontwikkelingspsychologie wordt dit ook wel de executieve functie genoemd.

De reden voor deze te grote openheid kan dus liggen in de erfelijkheid waardoor de constitutie vanaf het begin mede is bepaald, maar kan ook na de geboorte door omgevingsinvloeden beïnvloed zijn. Dit kan door een te grote openheid bij de opvoeder, een symbiotische relatie met de opvoeder waardoor het eigen etherlichaam niet zelfstandig wordt, verwaarlozing

waardoor het etherlichaam niet goed kan opgebouwd wordt of traumatische ervaringen waardoor er een soort terugschrikneiging ontstaat voor het lichaam.

Herkenning

Bij dit type kind zie je twee groepen wat betreft de gestalte.

1. De ene groep is fragiel, tener en slank. Je ziet de aderen en botten (licht en dun) door de huid heen, die dun en bleek is. In hun houding zijn ze ineengedoken, soms met de armen om zich heen. Ze lijken zichzelf te beschermen door zich terug te trekken. Ze transpireren veel en hebben nogal last van bedplassen. In het eten zijn ze kieskeurig, ze hebben weinig trek. Ze maken meestal een weinig vitale indruk. Ze slapen niet makkelijk in. De ademhaling is oppervlakkig. Ze zijn niet goed doorwarmd en zien in de winter snel blauw van de kou.
2. De andere groep is juist stevig en mollig. Zij zien er blozend en gezond uit. Ze zijn niet zo kwetsbaar en hebben zelfs de neiging om op de voorgrond te staan. Hun bewegingen zijn juist niet voorzichtig, eerder wat grof. Ze zijn motorische onhandig. Het eten kost ze minder moeite en ze zijn minder kouwelijk. Ze slapen snel in en slapen diep. Lichamelijk en seksueel zijn ze vroeg rijp en actief, terwijl de eerst groep hierin lang achterblijft.

Wat ze beide gemeen hebben is dat ze uiterst helder kunnen waarnemen en helder verstand hebben. Omdat ze hier nog niet zo veel mee kunnen, zoeken ze een houvast in een of enkele thema's waarover ze dan alles weten. Ze raken echter teleurgesteld door de onmogelijkheden die er zijn om hun ideeën in de praktijk te brengen.

Ze zijn erg kwetsbaar voor alle indrukken, zoals harde geluiden of kleuren. Het doet ze letterlijk zeer aan de oren. Ook is de reuk vaak goed ontwikkeld. Voor al dit soort zintuigindrukken zijn ze gevoelig.

Dit maakt dat ze zichzelf vaak als slachtoffer en hierdoor kunnen ze egocentrisch worden. De openheid maakt ze angstig en onzeker. Ze zoeken de veiligheid bij een volwassene of ze sluiten vriendschap met een dier of een zorgwekkend kind die geen bedreiging voor ze vormt. Ze hebben een sterk rechtvaardigheidsgevoel. Ze kunnen wijs overkomen maar al snel merk je dat dit niet van henzelf is maar dat het is aangevoeld.

Soms spelen ze graag op het toneel en hebben ze iets theatraals in hun optreden.

Behandeling

Deze kinderen hebben als het ware een extra huidje nodig. Wordt de veiligheid en zekerheid onverwachts doorbroken, dan kan het tot een hysterische uitbarsting komen.

Ze hebben baat bij een omhullende, behoedende benadering. De opvoeder dient niet mee te gaan in heftige emoties maar ze te beheersen. Hij moet ook zijn eigen grenzen goed aangeven. Voorspelbaarheid is van belang. Niet meegaan in hun negativisme maar blijven aanmoedigen, door ze op weg te helpen. In het leren zelfstandig worden zijn de stappen als volgt: hand op hand houden, dan hand op arm houden, hand op rug houden, dan achter het kind staan om vervolgens in de buurt te zijn. Je zou het zo kunnen zien dat de impuls van het astraallichaam het lichaam niet bereikt waardoor de impuls niet omgezet kan worden in actie. Er is een andere persoon nodig om die verbinding te kunnen maken.

Die omhulling kan ook door kleding gegeven worden of de inrichting van de slaapkamer. Het kind zal snel wakker zijn en daarom is het goed om het aan te leren in bed te blijven en rust te houden.

Ze zullen activiteiten zoeken die bij ze passen, meestal fijngevoelig en kunstzinnig. Ze zullen geen lange wandelingen willen maken. Vraag hierin dan ook niet te veel en spreek ze aan op hun sterke kant. Het werkt goed om hen een zorgtaak in de natuur te geven.

Als therapie kan het helpen om ze in te wrijven zodat de huid verstevigd wordt en het eigen lichaam wordt ervaren. Kunstzinnige therapie kan ingezet worden waardoor het met kleuren kan leren werken waar moed voor nodig is. Muziektherapie (of lessen) waar geleerd wordt om op een blaasinstrument te spelen (trompet, kromhoorn) om de buikademhaling te activeren. Dit heeft al heel wat kinderen geholpen om zindelijk te worden.

3de Paar: het te zware en het te lichte kind

De dynamiek van dit polariteitenpaar zit in de stofwisselings-ledematenpool. Hier komt de kracht en de energie uit voort voor het willen en handelen. De stofwisseling kan te levendig en vitaal zijn of de stofwisselingsprocessen worden zodanig zwaar en traag dat ze verdichten en te traag worden.

De stofwisseling speelt een belangrijke rol in de ontwikkelingsstappen bij het kleine kind. Steeds meer worden stofwisselingsziektes bekend die tot zwakzinnigheid of hersenbeschadiging leiden. Vaak hebben ze te maken met een inadequate en te trage afbraak van eiwitten. Het samenspel van het stofwisselings-ledematenstelsel is dus van invloed op de bewustzijnsprocessen.

We kennen hier ook twee types die polair zijn aan elkaar.

1. Als de stofwisseling overactief is kan dit tot gevolg hebben dat het kind overbewegeijk is.
2. Bij te zware/trage kinderen is die juist te traag. De waarneming is op zich goed maar de reactie is verstoord.

We komen dan tot de volgende tweedeling op het wilsgebied:

het trage kind

te zwaar
zwakzinnig*

het overbewegeijk kind

te licht
maniakaal*

* Steiner (1924) gebruikt oorspronkelijk deze termen voor deze type kinderen. Hij duidt hiermee aan dat deze kinderen 'zwak van zinnen' zijn, dof, weinig alert en niet wakker. Hier wordt het probleem dus niet vanuit de intelligentie verstaan maar vanuit bovenstaande gezichtspunt. Met maniakaal bedoelt hij het 'manische' in de beweging en het hyperactieve kind.

3.a Het trage kind

De beschouwingen die Steiner tijdens de Heilpedagogische cursus over zwakzinnigheid hield, zorgt voor een heel andere benadering van het woord zwakzinnigheid. Hij gaat dus niet uit van de intelligentie en evenmin van het waarnemingsvermogen, zelfs in het geheel niet van de bovenpool van het kind, maar van de tegenovergestelde pool, namelijk het stofwisselings-ledematenstelsel. Hij zegt: "dat het kind zich aan ons als zwakzinnig voordoet, dat merken wij het gemakkelijkst als wij bij het kind moeilijkheden constateren wanneer we het iets bevelen wat het met zijn benen moet uitvoeren, en als het kind dan aarzelt zijn benen werkelijk in beweging te brengen".

De bekende ontwikkelingsreeks 'lopen-spreken-denken' legt dit kind andersom af. Het kleine kind gaat eerst zuigen, grijpen, het hoofd optillen, zitten en lopen. Daarna volgen pas spreken, denken en het zich bewust worden van zijn omgeving. Door het zuigen en daarmee het opnemen van de (moeder)melk wordt het stofwisselingsstelsel in beweging gezet en gestimuleerd. Bij de ontwikkeling van het kind hangt veel af van het verloop van deze eerste basale processen. Bij het trage kind is er een hapering in de ontwikkeling geweest waardoor het kind niet in die stroom is gekomen.

Herkenning

Typend voor deze kinderen is de trage tred van lopen. De voeten worden nauwelijks opgetild en het lichaam leunt wat voorover. Meestal zijn ze gezet. Het geeft geen wakker beeld.

De motoriek is achter. Ze houden niet van sport. Ze doen over allerlei klusjes erg lang. De ontwikkeling is qua spraak en motoriek traag.

Ze zijn gevoelig voor allerlei stofwisselingsziektes, zoals buikpijn. Ze slapen graag en lang.

Ze hebben ook een achterstand in het begrijpen en in het verwoorden van gedachtes en gevoelens. Ze hebben die natuurlijk wel! Wel kunnen ze heel zorgzaam zijn vanuit zichzelf.

Ze kunnen opgewekt zijn maar ook somber overkomen. Dat laatste kan erger worden als ze lang verkeerd begrepen en overvraagd worden. Ze houden van iets lekkers. Het streng aansporen van zo'n kind lokt meestal averechtse reacties uit.

Behandeling

Het motto bij de behandeling is het in beweging brengen van de stofwisselingsledematenpool. Dit betekent dat ze veel baat hebben bij beweging. Dit dient met veel geduld gedaan te worden. Het verzet en de koppigheid wat ze vaak laten zien, dient met kennis over de achterliggende problematiek begrepen te worden. Het kind wil wel, maar door onvermogen, traagheid en het niet-begrijpen worden, lukt het vaak niet. Wandelen, spelletjes, bouwen enzovoorts is goed voor ze. Die bewegelijkheid aanbrengen in de dag is net zo belangrijk. Dat wil zeggen dat er een vast ritmische dagindeling moet zijn met overzicht en vertrouwdheid. Maar dit moet niet te star. Er mag wel eens 'per ongeluk' wat verkeerd gaan. Breng de beweging erin met humor. Laat de dag niet te abrupt beginnen, maar als ze opgestaan zijn, is met koud water wassen beter dan mee te gaan om dit met warm water te doen.

's Avonds kan het goed zijn om een gebeurtenis van die dag terug te halen om het herinneringsvermogen te stimuleren.

Therapeutisch kan er onder andere gericht gewerkt worden aan bovenstaande, door fysiotherapie, maar ook aan de stofwisseling door bijvoorbeeld medicatie of voedingsadviezen. Kunstzinnige therapie kan zinnig zijn om bewegelijkheid te oefenen d.m.v. schilderen, muziek of om in drama verschillende rollen te oefenen.

3.b Het overbewegelijke kind

Dit kind doet veel denken aan diegene die we in de kinderpsychiatrie de diagnose ADHD geven. Vanuit de heilpedagogie bezien is dit niet nauwkeurig genoeg. Zoals uit dit hoofdstuk blijkt is er steeds weer een andere 'drijfveer' waardoor een kind zich niet of moeilijk kan richten met zijn aandacht of interesse. Bij de zwavelrijke kinderen die moeite hebben met herinneren, is dit bijvoorbeeld anders dan voor deze groep. Daarom is het goed hiervan notie te nemen omdat de benadering van deze verschillende kinderen ook anders is.

Een belangrijke drijfveer bij het te lichte en bewegelijke kind valt te vinden bij de te snelle stofwisselingsprocessen. Als baby al is het te wakker, luistert en kijkt intens en reageert sterk met impulsieve bewegingen. Het kan nauwelijks nagenieten van het eten. Het kind voelt zich vaak niet echt behaaglijk in zijn lijf. Er komen van hieruit prikkels en alle prikkels van buitenaf erbij maakt dat het kind erg onrustig is. Het verdraagt nauwelijks een rusttoestand omdat die niet prettig aanvoelt. Zo zijn ze voortdurend uit op beweging, dadendrang en spanning en als dit niet genoeg is kan de provocatie opgezocht worden. Dit leidt bij het ouder worden vaak tot experimenteergedrag met alcohol en drugs.

Naast de biologische factoren die een oorzaak kunnen zijn, kunnen er ook andere redenen zijn geweest zoals problemen bij de zwangerschap (infecties, rode hond, zware griep of een virus).

Maar ook alcohol- of druggebruik kunnen een (mede)oorzaak zijn. Problemen bij de bevalling (te weinig zuurstof) zijn ook van belang. Na de bevalling kunnen nog tal van factoren een rol spelen zoals sommige kinderziektes, verwaarlozing op basaal niveau of kleurstoffen en suikers.

Herkenning

Deze kinderen zijn meestal tenger en sterk gespierd. Ze lijken voortdurend onder spanning te staan. Iets beweegt hen zonder dat ze daar zelf helemaal bij zijn. Ze lijken daarover niet de baas. Ze lopen meestal op de tenen. Stil zitten is er niet bij. Als ze iets in hun handen hebben kan het zomaar ‘per ongeluk’ kapot zijn, zonder dat ze het gemerkt hebben. Ze zijn er met hun gedachten niet bij. De motoriek is niet echt sterk, eerder zwak, als gevolg van gespannenheid, gedrevenheid en zwakke controle. Voor de tv en de computer zitten ze wel doodstil. Ze zitten er helemaal in en kunnen zich er nauwelijks van los maken. Daarna is de onrust des te groter. Deze kinderen hebben ook vaak buikproblemen omdat ze of weinig eten of te snel. Ze verteren slecht en hebben ook een weerstand tegen rauwkost en dergelijke. Ze zijn gevoelig voor toevoegingen. Ze hebben weinig binding met hun lichaam, voelen geen pijn of koude. Ze zien er vaak onverzorgd uit. Ze slapen weinig.

Er zijn vaak concentratieproblemen omdat ze zo sterk reageren op alle prikkels.

Eigenlijk hebben ze enorm veel behoefte aan ordening en aan iemand die hen hiermee helpt. Ze hebben een behulpzame sympathieke houding. Ze willen veel voor de ander doen. Ze zijn open en vol vertrouwen, anders dan bij het te ‘trage kind’. Maar omdat ze zoveel onrust veroorzaken in hun omgeving en daardoor negatieve reacties ontlokken, verandert die houding in een meer negatieve.

Behandeling

Het belangrijkste bij deze kinderen is als eerste het tot rust brengen van de beweging. Daarna pas de grenzen en duidelijkheid. De houding van de opvoeders moet daarbij uiterst consequent en liefdevol zijn.

Van belang is verder het creëren van een prikkelarme omgeving door een rustige inrichting van de (slaap)kamer. Vroeger bakerde men de baby's in om de hersengroei te bevorderen. Dit is voor deze kinderen een prima manier om begrensd te worden.

Aan de andere kant zijn het hele actieve kinderen en is het belangrijk om met ze in de actie te zijn. Kunnen ze ergens bij helpen en vertellen over wat ze die dag hebben beleefd (wat ook het herinneringsvermogen traint). Omdat ze zo'n hang hebben naar het spannende, dient er voor gewaakt te worden dat ze niet afglijden richting criminaliteit. Bij overtredinkjes is het belangrijk stil te staan bij oorzaak-gevolg.

Trap niet in de valkuil om het kind af te wijzen. Speel veel spelletjes met spelregels en met structuur.

Als therapie kan er medicamenteus aan het stofwisselingproces gewerkt worden. Fysiotherapie kan helpen om bewuster met de bewegingen om te gaan. Kunstzinnige therapie om richting te leren geven aan wat het voorstaat en iets af te maken. Om de moraliteit te oefenen kan het helpen om ze een muziekinstrument te leren bespelen.

Tot slot

Deze zes beelden dienen creatief gebruikt te worden. Een kind zal nooit maar één enkel beeld hebben. Het materiaal dient gebruikt te worden om de drijfveren van het kind te begrijpen en een behandelingsplan op te stellen. Als we met bovenstaande inzichten de problemen willen begrijpen die zich bijvoorbeeld voordoen als autisme en ADHD, dan kunnen we hieruit veel opvoedingsadviezen halen.

Deze zes beelden worden overigens niet alleen voor kinderen gebruikt. In het latere leven kunnen deze onevenwichtigheden natuurlijk ook nog gelden. Herkenning van de constitutiebeelden bij volwassenen leert hen ook veel beter te begrijpen. Het is een belangrijke basis waaruit de persoonlijkheid zich ontwikkelt. Het kan als de fysieke basis gezien worden, het materiaal waarmee de mens de wereld, de ander en zichzelf tegemoet treedt.

Een voorbeeld is de mens die zo uitvloeiend is dat dit leidt tot borderline persoonlijkheidsproblematiek. Vaak doen andere invloeden hieraan ook mee, zie het betreffende hoofdstuk hierover. Of als een mens zo gestuwd dat er gedacht kan worden aan neurotische problematiek. In de antroposofische volwassenenzorg spreekt men ook wel over de neurasthene constitutie welke nauw verwant is aan de epileptische constitutie.

Zo kan bij elk constitutiebeeld pathologie voorgesteld worden die op volwassen leeftijd zichtbaar is. De balans kan een beetje en veel uit evenwicht zijn.

Met de wetenswaardigheden die hiervoor zijn benoemd kan deze mens beter begrepen worden en kan de begeleiding of behandeling ook aangevuld worden. Het effect van bovengenoemde adviezen zijn op volwassen leeftijd minder sterk dan in de periode van de kinderleeftijd. Dit pleit ervoor om hiermee vroeg te beginnen.